
Využívání předškolního vzdělávání v České republice: Komu chybí místa ve školkách?*

LENKA SLEPIČKOVÁ**

Pedagogická fakulta, Masarykova univerzita, Brno

PETR FUČÍK**

Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Brno

The Use of Preschool Education in the Czech Republic: Who Can't Get a Spot in Preschool?

Abstract: This article seeks to contribute to the debate on social stratification in Czech education and at the preschool level in particular. It draws on secondary data from several surveys and examines whether the use of preschool varies by parental education and income. Combined with data on preferred employment regimes, the article explores the question of whether parents with higher levels of education and income are advantaged when it comes to their children attending preschool. The results show that the use of preschool facilities is relatively uniform across Czech households. While preschool attendance is not very common among children up to the age of three, after three years of age daily, full-day attendance predominates, with 94% of children aged five attending preschool. While there are no significant educational differences between mothers in the use of preschool care, there are when it comes to preferences. It is significantly more often university-educated mothers who are found to use institutional childcare less than they would like to, and it is they who are also more often found to be at home with their preschool-age child despite their wishes otherwise. Institutional provisions thus prevent women who would like to return to work earlier or work more than the system allows from pursuing their preferences. The results also show that access to institutional care significantly structures the income opportunities of households (rather than it being that households' income opportunities structure the use of care), and subjective assessment also confirm this.

Keywords: ECEC in the Czech republic, educational diversification, social reproduction in education, mothers' preferences regarding preschool education

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2018, Vol. 54, No. 1: 35–61

<https://doi.org/10.13060/00380288.2018.54.1.395>

---

* Tato stať vznikla v rámci řešení projektu GA ČR: Diverzifikace předškolního vzdělávání v České republice: Inkluze, exkluze a sociální nerovnosti (GA16-18940S).

** Veškerou korespondenci pošlejte na adresu: Mgr. Lenka Slepíková, Ph.D., Institut výzkumu inkluzivního vzdělávání, Pedagogická fakulta, Masarykova univerzita, Poříčí 31a, 621 00 Brno, e-mail: lenka.slepickova@gmail.com, Mgr. Petr Fučík, Ph.D., Ústav populačních studií, Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Joštova 10, Brno 602 00, e-mail: fucik@fss.muni.cz.

Úvod

Sociologické analýzy – s odkazem na sociální strukturovanost „trhu“ s předškolním vzděláním – označují předškolní vzdělávání za klíčovou oblast sociální reprodukce [Entwisle, Alexander 1993; Vincent, Ball 2006], stejně významnou jako jsou mnohem častěji studované vyšší vzdělávací stupně. Předškolní vzdělávací instituce zprostředkovávají sociální nerovnosti skrze nerovnost v přístupu, ale také skrze vzdělávací programy, kurikula a pedagogické přístupy, skryté v každodenních interakcích a praktikách [Robinson, Diaz 2005].

Opatření sociální politiky směřující k zajištění předškolního vzdělávání pro co nejvyšší počet dětí jsou v evropských zemích spojována primárně s podporou slaďování práce a rodiny. Toto téma je stále více akcentováno v souvislosti s růstem vzdělanosti žen a s jejich rostoucí aktivitou na trhu práce, stejně jako se zvyšováním počtu jednorodičovských domácností [Jensen, Iannone 2015]. Zajištění předškolní péče o děti je označováno za klíčový faktor pro rovné příležitosti žen a mužů na trhu práce, a tím také za nástroj boje proti chudobě [Vincent, Ball 2006]. Podle údajů studie Jensen a Iannone [2015] využívá v zemích EU v současnosti formální péči 30 % dětí mladších tří let a 80 % dětí ve věku 3–5 let.

Zatímco výše zmíněná funkce předškolního vzdělávání se týká především zajištění bezpečného a vhodného prostředí pro malé děti, jejichž rodiče pracují, stále větší důraz je v evropských sociálních a vzdělávacích politikách kladen také na vzdělávací funkci předškolní péče. K posunu v definování této oblasti došlo především pod vlivem výsledků výzkumů v oblasti předškolního vzdělávání [Hašková, Saxonberg, Mudrák 2012].

Předškolní péče je nyní vnímána jako základ dalšího vzdělávání a kromě přístupu k ní se stále více zdůrazňuje také její kvalita a způsoby, jak jí dosáhnout [Rabušicová 2015]. Spravedlivý a inkluzivní systém předškolní výchovy je definován jako veřejný zájem a investice do lidského kapitálu, a tím i do budoucnosti společnosti [Rabušicová 2015; Hašková, Saxonberg, Mudrák 2012]. Z toho důvodu je např. ve skandinávských zemích stát povinen zajistit rovný přístup k předškolnímu vzdělávání [Hašková, Saxonberg, Mudrák 2012].¹

V České republice se o předškolní péči v posledních letech diskutuje především v souvislosti s nedostatečnými kapacitami ve vztahu k poptávce. Nedostatek míst v mateřských školách postihuje kohortu rodičů přivádějící na svět děti v období zvýšené porodnosti (ke které se zavádějícím způsobem odkazuje jako k baby-boomu). Za rok 2012 MŠMT evidovalo přes 59 000 odmítnutých žádostí o místo v mateřské škole (údaj zahrnuje i vícečetné žádosti), což je 3,7násobný nárůst proti roku 2007/2008 (13 000 odmítnutých žádostí) a značný nárůst proti roku

---

¹ Jak ukázal výzkum provedený v rámci projektu OECD „Starting Strong“, Česká republika, podobně jako ostatní evropské země, deklaruje především dosahování spravedlnosti jako cíl předškolního vzdělávání. Na rozdíl od jiných zemí zdůrazňuje také roli předškolního vzdělávání pro participaci matek na trhu práce [Rabušicová 2015].

2011/2012 (49 000 odmítnutých žádostí) [MŠMT 2014]. Rostoucí poptávka je částečně řešena zvyšováním počtu soukromých předškolních institucí, které jsou vyhledávány především vzdělanějšími a lépe situovanými rodiči [Kampichler 2013].

Tato situace, tedy neuspokojená poptávka po místech ve veřejných mateřských školách, týkající se především dětí mladšího předškolního věku, je doprovázena další změnou v oblasti předškolního vzdělávání. Na „trhu“ předškolního vzdělávání dochází k rozrůžňování poskytovaných služeb, kdy vedle sebe existují relativně levné a státem řízené instituce i soukromá a nákladná zařízení s „nadstandardní“ nabídkou (zajištění péče o děti do tří let, delší otevírací doba) a různými vzdělávacími programy (alternativní pedagogické přístupy, výuka v angličtině atd.). To vše poskytuje ideální půdu pro zkoumání stratifikace předškolní péče, týkající se jak četnosti jejího využívání, které se věnujeme v tomto textu, tak její kvality [viz např. Kampichler, Dvořáčková, Jarkovská (v tisku); ve slovenském prostředí Kaščák, Betáková 2014].

V naší analýze se zaměříme na data vypovídající o míře využívání předškolního vzdělávání českými domácnostmi s různými charakteristikami, a to prostřednictvím sekundární analýzy dat z několika zdrojů. Naším cílem je zjistit, zda péči využívají ve větší míře děti lépe situovaných rodičů, jak je tomu v jiných zemích, a zda tolik diskutovaný nedostatek míst v mateřských školách generuje nerovnost v přístupu k předškolnímu vzdělávání.

Pro ověření těchto předpokladů je důležité vědět, do jaké míry souvisí umisťování či neumisťování dětí do zařízení předškolní péče s preferencemi rodičů a do jaké míry je situací ovlivněnou spíše vnějšími okolnostmi. Budeme se tedy věnovat také představám rodičů o ideálním režimu zajištění péče. Možnost dotazníkových šetření tyto představy zachytit je však logicky omezená. Je pravděpodobné, že preference rodičů vyjadřované v dotazníkových šetřeních jsou ovlivňovány vnímanými možnostmi zajištění péče, vyjadřují tedy spíš volby, které jsou vnímány jako reálné, než představy o ideálním stavu. Rozsah využívání péče, který měří různá výzkumná šetření, tedy odráží výsledek pomyslného „vyjednávání“ rodičů (jejich představ a očekávání) a nabídky institucionálních zařízení.

Analýza umožní exaktní pohled na využívání péče o předškolní děti a na to, do jaké míry odpovídá využívání předškolního vzdělávání představám rodičů. Ukazuje řadu asociací mezi využíváním předškolní péče a charakteristikami rodin a matek, které v České republice nebyly zkoumány. Odpoví na otázku, zda je předškolní péče v České republice tak „úzkoprofilovým“ zbožím, jak se v obecném povědomí informovaném médiu, kritickými hlasy rodičů a deklarovanými politickými iniciativami jeví. V textu se věnujeme také otázce, jestli je využívání předškolní péče podobně sociálně strukturováno jako v jiných evropských zemích, zda jsou tedy ve využívání péče znevýhodněni rodiče s nižším vzděláním a příjmem a jejich děti. Analýza se věnuje také srovnání preferovaných a reálných modelů zajištění sladění práce a péče v rodinách s dětmi předškolního věku a otázce, zda se rodiny s různými charakteristikami liší v tom, jak se jim daří realizovat preferované modely péče.

Současná situace

Současná situace v České republice poskytuje unikátní prostředí pro zkoumání sociální strukturovanosti v přístupu k předškolnímu vzdělávání. Česká republika je považována za stát s „genderově konzervativní politikou a postoji veřejnosti k péči o malé děti“ [Dudová, Hašková 2011: 14]. Kolektivní péče o děti související s vysokou zaměstnaností žen zde má dlouhou tradici, ale špatnou reputaci (týká se to především péče o děti mladší tří let) [Hašková, Saxonberg, Mudrák 2012]. Očekávání téměř výhradní péče matky o malé dítě se propojuje s tradičně dlouhou rodičovskou dovolenou a po roce 1989 také s nedostatkem zařízení předškolní péče, zejména pro děti do tří let. Zároveň poptávka po místech v mateřských školách již řadu let výrazně převyšuje nabídku.

Vývoj české politiky v oblasti rodiny je popisován jako refamilializace [Saxonberg, Sirovátka 2006; Hašková, Saxonberg, Mudrák 2012]. Jedná se o takový typ podpory rodiny, který výrazně upřednostňuje, a to prostřednictvím přímého i nepřímého působení, celodenní péči matky do určitého věku dítěte, podporuje model rodiny s jedním živitelem (především v mladším věku dětí) a velmi omezeně umožňuje kombinování práce a péče jak matkám, tak otcům, především s menšími dětmi. Důsledkem je velmi problematická pozice matek na pracovním trhu a nízký podíl otců, kteří se do péče o děti oficiálně zapojují.

Způsob, jak se budou konkrétní aktéři rozhodovat v oblasti pracovního a rodinného života a jejich kombinace, je ovlivněn nejen nastavením politik, ale i prostřednictvím sociálních a kulturních hodnot, které se vztahují k představám o ideálním modelu výchovy dětí [Formánková, Dobrotic 2011]. Česká republika je i v tomto ohledu – přes tradičně vysoké zapojení žen na trhu práce – spíše konzervativní zemí, v níž přetrvávají představy o intenzivní péči matky a živitelské roli otce jako ideálním modelem zajištění péče o předškolní děti.²

Na rozdíl od řady evropských zemí, kde je vzdělávací kurikulum sestaveno kontinuálně (Německo, Finsko, Dánsko, Irsko, Norsko, Španělsko, Anglie, Itálie, Švédsko), a to buď od narození, nebo od různého věku dítěte [Rabušicová 2015], v České republice přetrvává hranice tří let, která je určující jak pro předškolní vzdělávání (mateřské školy jsou určeny dětem od tří let, zatímco zařízení pro péči o děti do tří let je minimum), tak pro nastavení sociálních politik. Dlouhou dobu byla tato hranice zřejmá také v rozdělení gescí ministerstev – péče o děti do tří let připadala do roku 2012 rezortu ministerstva zdravotnictví a profilevala se především jako výchovná a pečovatelská,³ zatímco péče o starší děti byla a stále je defi-

---

² V aktuálním evropském srovnání se například čeští respondenti a respondentky umístili v míře souhlasu s výrokem „Hlavním úkolem ženy je péče o domácnost a rodinu“ na 4. místě z 28 sledovaných zemí, za Bulharskem, Maďarskem a Polskem. Stejnou příčku obsadili v míře souhlasu s výrokem „Hlavním úkolem muže je vydělávat peníze“ [European Commission 2017].

³ Podle zákona č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách, s účinností ode dne 1. 4. 2012 již

nována jako vzdělávací a spadá pod resort ministerstva školství. Jako „magická“ přetrvává hranice tří let také v laickém diskurzu coby hranice věku dítěte, která je považována za vhodnou pro umístění dítěte do celodenní institucionální péče bez újmy v jeho vývoji a také pro návrat matky do pracovního procesu [Hašková, Saxonberg, Mudrák 2012].⁴

Ani v České republice přitom nejde o dlouho zakořeněnou tradici, neboť mateřská dovolená byla na tři roky prodloužena až v roce 1987 [Hašková, Saxonberg, Mudrák 2012]. Hranice tří let věku dítěte jako „přelomová“ z hlediska zajištění péče a návratu matek do zaměstnání neodpovídá ani životní realitě mnoha rodin.⁵

Aktuálně v České republice probíhají v této oblasti významné změny. Od 1. 9. 2017 jsou mateřské školy oficiálně dostupné již pro děti od dvou let věku, a to na základě novelizace zákona č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon), a vyhlášky č. 14/2005 Sb. Ustanovení školského zákona zaručující přednostní přijímání dětí od dvou let věku do mateřské školy bude v platnosti pro školní rok 2020/2021, při zápisu v květnu 2020.

Český vzdělávací systém je navíc hodnocen jako vysoce selektivní, což je kritizováno řadou mezinárodních organizací. Selektce žáků probíhá v prvních letech školní docházky [Česká školní inspekce 2014; OECD 2012] či ještě před jejím zahájením. Jak upozorňuje Simonová [2015], nejde jen o oficiální či méně oficiální rozdělování žáků na základě kognitivních schopností, ale také o vliv iniciativ rodičů z vyšších sociálních vrstev, kteří pro své děti pečlivě vybírají vzdělávací instituce, základní školou počínaje, a nespokojí se vždy s docházkou do spádové

---

jesle nepatří mezi zdravotnická zařízení. Provozování jeslí jako zdravotnických zařízení bylo na základě tohoto zákona ukončeno nejpozději 31. 12. 2013. Režim jeslí včetně pracovních postupů je plně v kompetenci dosavadních provozovatelů a zřizovatelů (obvykle obcí). Obdobnou péči, která byla poskytována v jeslích, je možno poskytovat např. v režimu vázané živnosti dle zákona č. 455/1991 Sb., o živnostenském podnikání, ve znění pozdějších právních předpisů, „péče o děti do 3 let věku v denním režimu“.

⁴ Jak ukázala mj. analýza biografických vyprávění matek, kterou publikovala Hana Hašková [2011], způsoby a míra zapojení žen do pracovních aktivit vykazují velkou různorodost a nelze je vždy postihnout v oficiálních statistikách; řada informantek jejího výzkumu pracovala – byť ne ve formě návratu do zaměstnání na plný úvazek – i v průběhu rodičovské dovolené, a to buď ve formě brigád, nebo v podobě neformální pomoci v podnikání partnera, jako je vedení účetnictví atd.

⁵ Mudrák, Hašková a Saxonberg [2012] podrobně rozvádějí důvody přetrvávání této hranice v České republice, a to jak v expertním, tak laickém diskurzu. Uvádějí také zajímavý fakt související se zaváděním předškolní péče a předškolního vzdělávání na počátku 19. století v Evropě, kdy jejich primárním cílem byla výchova dětí k řádným morálním hodnotám, a vhodný začátek předškolní docházky tak byl určen na základě předpokladu dostatečného kognitivního vývoje pro možnost takového formování. Skutečnost, zda se jedná o vhodný věk k ukončení celodenní péče matky bez rizika psychické újmy a narušení dětského vývoje, v současnosti tolik diskutovaná v českém prostředí, roli nehrála.

školy, pakliže nemá dobrou pověst a patřičnou kvalitu.⁶ V prostředí předškolního vzdělávání se věnuje těmto mechanismům kvalitativní studie Kampichler, Dvořáčkové a Jarkovské [v tisku] nebo slovenský výzkum Kaščáka a Betákové [2014].

Česká republika tedy patří mezi země, kde se žáci pocházející z různého socioekonomického zázemí koncentrují do různých škol, které mají výrazně odlišnou kvalitativní úroveň. Zároveň se v empirických datech ukazuje, že velký význam pro školní úspěch má právě účast na předškolním vzdělávání – žáci, kteří navštěvovali některou z forem předškolního vzdělávání delší dobu, dosahovali lepších výsledků ve čtenářské gramotnosti, matematice a přírodovědě [Mullis et al. 2012].

Analýzy ze zahraničí zdůrazňují roli předškolního stupně vzdělávání pro rozvoj dětských schopností a dovedností v souvislosti s přípravou na školní docházku a na budoucí zapojení na pracovním trhu a také jeho potenciál překonávat znevýhodnění a bariéry, které si děti nesou z rodin původu [Heckman 2006; Vincent, Ball 2006]. Předškolní vzdělávání pro většinu dětí znamená první kontakt s formálním a skupinovým vzděláváním a zkušenosti z něj se považují za klíčové pro rozvoj schopnosti učení, pro emocionální a sociální vývoj a úspěch v dalších stupních vzdělávání [Boyd et al. 2005; Farran, Hoffer 2014]. Předškolní vzdělávání se spojuje i s dlouhodobějšími, byť metodologicky jen obtížně prokazatelnými efekty na vzdělávací úspěch, zaměstnanost, mzdy a další indikátory kvality života [Heckman 2006; Vincent, Ball 2006]. Naopak nemožnost zapojit se do předškolního vzdělávání negativně ovlivňuje život až do dospělosti a přispívá k nerovnostem ve vzdělání a příjmu [Bainbridge 2005].

Různé iniciativy podporující předškolní vzdělávání deklarují snahu o to, zabránit dvojímu znevýhodnění dětí z nízkopříjmových rodin: jak znevýhodnění, které je dáno nižšími ekonomickými zdroji rodičů, tak znevýhodnění, které souvisí s menší šancí profitovat z přínosů předškolního vzdělávání pro dětský rozvoj [Adams, Rohacek, 2002]. Zdůrazňuje se tedy kompenzační role vzdělávání v předškolním věku, zejména pro určité skupiny znevýhodněných dětí (především dětí z rodin migrantů, jako jsou například hispánské děti v USA [Farran 2002; Adams, Rohacek 2002]). V České republice jsou tyto aktivity zaměřeny zejména na vzdělávání romských dětí [Gabal, Čada 2010; Úřad vlády 2014].

Co se dostupnosti předškolního vzdělání týká, probíhají v České republice významné změny. Kromě zpřístupnění mateřských škol dětem od dvou let věku se na základě novelizace zákona č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon), a vyhlášky č. 14/2005 Sb. stal poslední rok předškolního vzdělávání povinným. Zákonný zástupce dítěte, které dosáhlo pěti let, rozhoduje o tom, v jaké mateřské škole požádá o přijetí

---

⁶ Simonová [2015] v této souvislosti zmiňuje kvantitativní výzkum, který realizovala společnost STEM/MARK [2009]. V něm se ukázalo, že téměř polovina rodičů (45 %) základní školu pro své dítě vybírala. Přístup k výběru školy přitom významně souvisel se socioekonomickým statusem rodiny. Školu pro své dítě nevybíralo 69 % rodičů bez maturity oproti 34 % rodičů s vysokoškolským vzděláním.

dítěte k předškolnímu vzdělávání, pokud se už jeho dítě v mateřské škole nevzdělává. Povinnost předškolního vzdělávání lze naplnit také skrze individuální vzdělávání dítěte – bez pravidelné denní docházky dítěte do mateřské školy – nebo vzděláváním v přípravné třídě základní školy a ve třídě přípravného stupně základní školy speciální, případně vzděláváním v zahraniční škole na území České republiky, ve které ministerstvo povolilo plnění povinné školní docházky.

Metody a data

Tento příspěvek je založen na sekundární analýze vybraných pramenů. Jejich kombinaci využíváme podle tematických okruhů. Data o domácnostech a předškolních dětech čerpáme ze souboru EU-SILC 2005 a 2013 (*EU-Statistics on Incomes and Living Conditions*) a CHPS 2015 (*Czech Household Panel Survey*). V obou případech jde o rozsáhlé reprezentativní soubory, jejichž jednotkou analýzy jsou celé domácnosti.⁷ V šetření EU-SILC jsou dotazovány pouze dospělé osoby, které poskytují údaje o domácnosti a o konkrétním rozsahu využívání předškolní péče.⁸ V těchto datech však není rozlišeno, kterého dítěte se péče týká, proto je využívání péče možno připisovat pouze domácnosti.¹⁰ V případě CHPS byli dospělí respondenti kromě běžných dotazníků za domácnost a osobu požádáni také o vyplnění tzv. proxy dotazníku za děti do šesti let. Oba soubory tedy poskytují doplňující se informace – EU-SILC používáme z pohledu domácností (a zároveň kontrolujeme přítomnost mladších sourozenců v domácnosti),

⁷ Označením signifikantních rozdílů poskytujeme čtenáři základní vodítko pro úvahy o zobečtnutelnosti výsledků. Jsme si však vědomi, že rozdílné principy výběrů (domácnosti / jednotlivci), použití zlomku původní velikosti souboru (jen s dětmi / jen do 6 let / jen ženy atp.) i jistá míra samovýběru (CHPS – proxy dotazníky za děti) jistě činí reprezentativitu dat diskutabilní. Ze stejného důvodu také nepoužíváme při výpočtech váhy, které jsou designovány pro soubory jako celky a v malých částech vzorku mohou být kontra-produktivní.

⁸ Podrobnější údaje o šetření EU-SILC jsou k dispozici na stránkách ČSÚ: https://www.czso.cz/csu/xs/vyberove_setreni_prijmu_a_zivotnich_podminek_domacnosti_eu_silc.

Šetření Czech Household Panel Survey prezentují stránky Proměny české společnosti: <http://promenyceskespolecnosti.cz>.

Data z šetření Životní a pracovní dráhy jsou dostupná v Českém sociálněvědním datovém archivu: <http://nesstar.soc.cas.cz/webview/index/en/nesstar/-SDA.c.nesstar/-esky.d.1/Popula-n-v-zkumy.d.24/-ivotn-a-pracovn-dr-hy/fStudy/CSDA00047>.

⁹ V šetření EU-SILC je definováno: Předškolní zařízení – zahrnuje jesle, mateřské školy a speciální předškolní zařízení pro děti se zdravotním postižením nebo specifickými potřebami (přípravný stupeň pomocné školy, přípravné třídy pro děti ze sociokulturně znevýhodněného prostředí). Tuto definici sdílí také šetření CHPS.

¹⁰ Přesněji řečeno, v dotazníku je rozsah využívání předškolní péče jednotlivými dětmi rozlišen, datový soubor poskytnutý ČSÚ však obsahuje pouze souhrn využívání péče domácností.

CHPS používáme z pohledu dětí a ukazujeme míru participace na předškolní péči podle jejich věku (bez ohledu na přítomnost dalších sourozenců). Ve vztahu k předškolní péči je druhou stranou mince zaměstnání matek. Data o pracovních režimech a preferencích matek doplňujeme z šetření *Pracovní a životní dráhy*, jež realizovalo CVVM v roce 2010.

Většina našich analýz se zaměřuje na využívání předškolních zařízení péče o děti ve věku 3–5 let, nicméně tam, kde to data dovolují, doplňujeme také pro srovnání údaje o využívání předškolní péče o děti v mladším věku. Přestože jde o velmi odlišné situace, domníváme se, že údaje o využívání péče o děti v mladším věku pomohou dokreslit obraz o jednání českých rodičů a také ukázat, do jaké míry se věk tří let udržuje jako psychologická i institucionální hranice pro institucionální péči.

Rozsah využívání předškolní péče

Přes 80 % českých domácností s dětmi ve věku 3–5 let využívá péči v předškolním zařízení. Jiné formy péče jako au-pair jsou výrazně méně rozšířené a také péče poskytovaná příbuznými má omezenější rozsah a téměř pro polovinu domácností není dostupná nebo ji tyto domácnosti nevyužívají. Rozsah využívání předškolní péče je v datech z roku 2013 vyšší než v roce 2005 a chování rodičů ve vztahu k předškolní péči je také výrazněji ovlivněno přítomností mladších sourozenců v domácnosti, jak ukazuje Graf 1.

Totéž téma bylo zkoumáno v rámci šetření CHPS (Dynamika změny v české společnosti). Zde je jednotkou analýzy dítě, nikoliv domácnost, proto výsledky ukazují velmi podobné rozložení jako v případě EU-SILC v domácnostech s dětmi 3–5 let bez mladšího sourozence, jak je patrné z Grafu 2. Na rozdíl od šetření EU-SILC byla respondentům položena také otázka na využívání služeb chůvy či au-pair. Zde se ukazuje, že české rodiny tuto formu péče volí zcela marginálně a více než 95 % dětí zahrnutých do panelového šetření toto hlídání nikdy nezažilo.

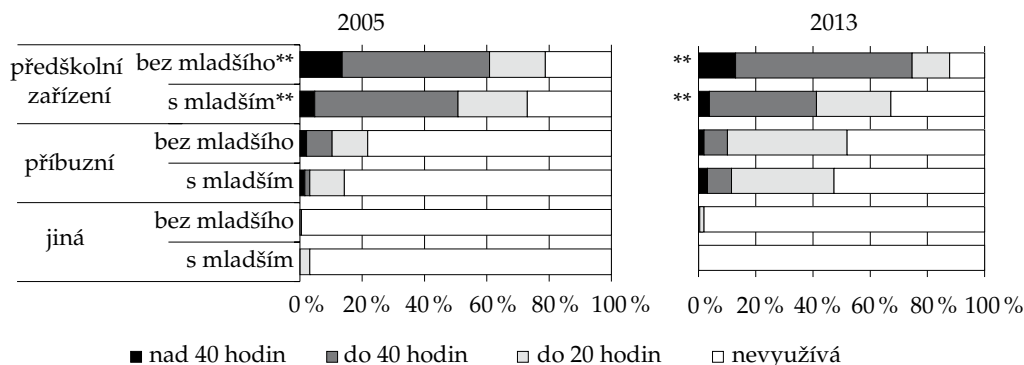
Pokud jde o rozsah péče, většina dětí ve věku 3–5 let chodí do mateřské školy každý den. Přibližně 16 % dětí dochází do mateřské školy několikrát týdně. V této souvislosti je také užitečné srovnat rozsah využívání péče v rámci příbuzenských či přátelských sítí. Jen málokterá rodina má podle výsledků šetření EU-SILC i CHPS k dispozici každodenní hlídání.¹¹ V tomto kontextu je institucionálně zajištěná předškolní péče pro většinu domácností jedinou možností, jak sladit zaměstnání obou rodičů na plný úvazek a péči o děti.

---

¹¹ Změny v této formě mezigenerační solidarity by zasloužily samostatnou rozsáhlou diskusi, zde jen zmiňme, že Česká republika patří v evropském srovnání k zemím s relativně nízkým zapojením prarodičů do péče. Příčiny lze hledat v demografickém vývoji (relativně nízký věkový rozdíl mezi rodiči a prarodiči – prarodiče stále pracují) a v poklesu výskytu vícegeneračních domácností [viz Hamplová 2014].

Graf 1. Využívání různých forem péče o předškolní děti (šetření EU-SILC 2005 a 2013)
– tříděno podle přítomnosti mladšího sourozence v domácnosti

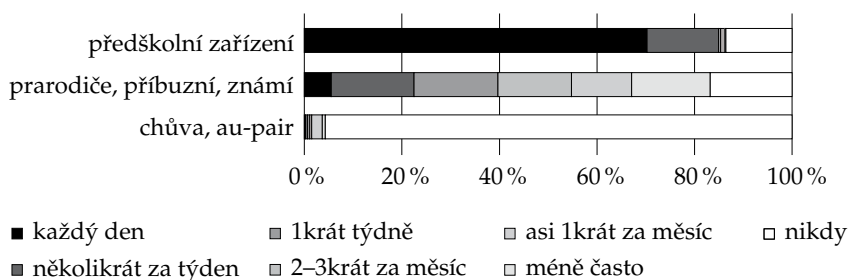

Zdroj: EU-SILC 2005, 2013.

Poznámka: Jen domácnosti s dítětem 3–5 let, N = 909 a 458; rozsah využívání péče v hodinách za týden; ** rozdíly signifikantní na hladině 0,01 (chí-kvadrát).

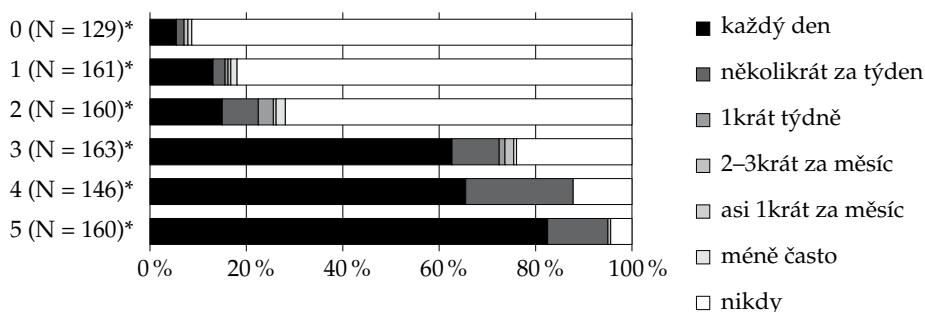
Signifikanci rozdílů uvádíme vždy podle kategorií nezávisle proměnné, nicméně až na výjimky neuvádíme signifikanci rozdílů mezi jednotlivými kategoriemi závisle proměnné. Jde tedy o to, ukázat, s jakým rizikem chyby můžeme vliv nezávisle proměnné očekávat v populaci. Neuvádíme tedy, v jakých kategoriích závisle proměnné se tento vliv signifikantně projevuje. Jednak proto, že všechny testovatelné kombinace by prezentací výsledků neúměrně zatížily, jednak z věcného hlediska by tyto testy již zavádějícím způsobem evokovaly přesnost, o níž nemá smysl v tomto kontextu uvažovat.

Graf 2. Využívání různých forem péče o předškolní děti (šetření CHPS 2015)

Zdroj: CHPS 2015.

Poznámka: Děti 3–5 let, N = 471.

Graf 3. Využívání předškolní péče podle věku dítěte (CHPS 2015)

Zdroj: CHPS 2015.

Poznámka: Děti 0–5 let, N = 919 (dětí), * rozdíly mezi kategoriemi signifikantní na hladině 0,05 (adj. resid.)

Pro detailnější údaje o předškolní docházce vztahující se k věku dětí využijeme data z panelového šetření CHPS (v EU-SILC není rozlišeno, kterého dítěte v domácnosti se předškolní péče týká). Shodně s předpoklady je patrná jednoznačná změna chování rodičů ve třech letech věku dítěte, což odráží strukturu nabídky předškolních institucí. Jak ukazuje Graf 3, z dvouletých dětí využívá nějakou formu předškolní péče necelá třetina a z ročních dětí necelá pětina.

Z těchto dat je zřejmé, že zajištění péče o předškolní děti má v České republice, co se týče rozsahu, poměrně unifikovanou podobu – většina dětí do tří let zůstává mimo institucionální péči a naopak od věku tří let je tato péče využívána většinou rodin, a to na celodenní bázi. Rozrůzňování či větší individualizace modelů péče je něčím, na co státní politika není nastavena, ať už z hlediska zajištění míst pro děti mladší tří let v institucích,¹² dostupnosti zkrácených pracovních úvazků, nebo z hlediska podpory jiných modelů péče (například dotace na pracovní místa chův, jako je tomu například ve Francii).

Rozsah využívání předškolní péče se samozřejmě významně liší podle věku dítěte. Do tří let využívá předškolní péči jen malá část rodičů, ostatně mateřské školy přijímají mladší děti jen velmi omezeně (i když v následujících letech se vzhledem k nové zákonné úpravě bude tato situace pravděpodobně měnit), nabídka jeslí je úzká a jejich reputace je vlivem negativních konotací minulého režimu nízká [Hašková, Saxonberg, Mudrák 2012; Dudová, Hašková 2011]. Také české expertní diskurzy zdůrazňují rodinnou péči jako nejlepší model péče pro děti mladší tří let a systém státních příspěvků pro rodiče pečující o děti tomu do značné míry

¹² Důležitým krokem v této oblasti je zpřístupnění vzdělání v mateřských školách dětem již od dvou let na základě novelizace zákona č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon), a vyhlášky č. 14/2005 Sb. (v platnosti od 1. 9. 2017).

odpovídá [Hašková, Saxonberg, Mudrák 2012; Dudová, Hašková 2011]. Rozsah využívání péče souvisí také s tím, že systém předškolní péče i formy pracovních úvazků v České republice nenahrávají flexibilním a kombinovaným řešením.

Také v postojích rodičů se jako významná hranice pro institucionální péči projevuje právě věk tří let – podle šetření *Životní a pracovní dráhy* [CVVM 2010] s výrokem „O dítě do tří let má celodenně pečovat matka“ souhlasí 85 % dotázaných ve věku 25–35 let (míra souhlasu je ve vyšších věkových skupinách vyšší a klesá se vzděláním respondentů). Jiná otázka položená v rámci stejného šetření však ukazuje, že postoj rodičů není tak jednoznačný – 56 % respondentů souhlasilo s výrokem, že „jesle či školička pro dítě do 3 let mohou být prospěšné“.¹³ Hranice tří let je nicméně posílená také skutečností, že po tuto dobu je zaměstnavatel povinen zachovat zaměstnanci na rodičovské dovolené místo na stejné pracovní pozici jako před nástupem na rodičovskou dovolenou.

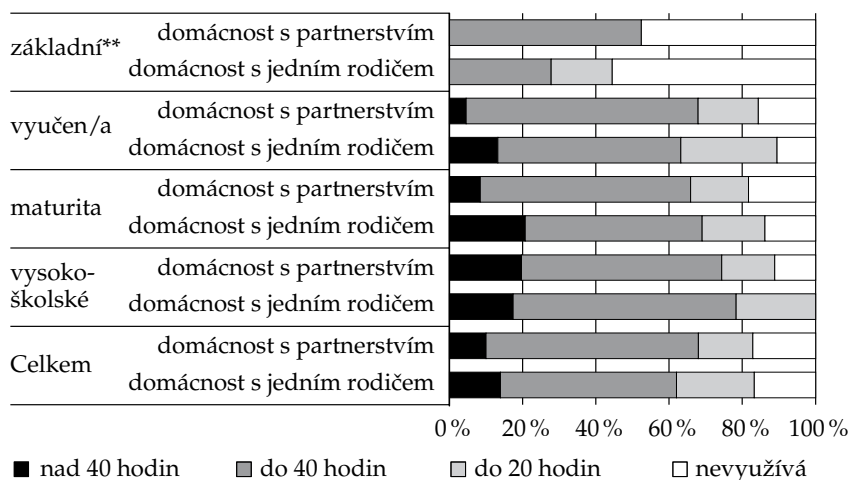
To, co je považováno za „nejlepší“ pro dítě v určitém věku, nesouvisí jen s individuálními charakteristikami rodiny, ale i s pojetím sociálního státu a nastavením sociálních politik v konkrétních zemích. V neposlední řadě, jak na příkladu Francie ukazují Hašková a Dudová [2011] a na příkladu Anglie Vincent a Ball [2006], zde mají vliv morální a expertní diskurzy, které dostávají slovo v debatě o správném rodičovství, o potřebách dětí v předškolním věku a vlivu kolektivní péče na rozvoj dětí. V českém prostředí se jedná o upřednostňování intenzivní péče matky o dítě do tří let věku, vystřídané plným pracovním úvazkem a celodenním umístěním dítěte do předškolního zařízení. Matka je považována za osobu, která je zodpovědná za péči o předškolní dítě například i v době nemoci [Hašková, Křížová, Dudová 2015].

Důsledkem takto unifikovaného modelu je diskriminace všech žen (coby potenciálních matek) na trhu práce a obtíže matek s pracovním uplatněním, což se projevuje mj. i v jejich vyšší nezaměstnanosti, častým přechodem na sekundární trh práce v důsledku mateřství a nižším výdělkem. Česká republika tak v evropském srovnání patří mezi země s nejsilnějším negativním dopadem mateřství na zaměstnanost žen a tento negativní efekt přetrvává až do školního věku jejich dětí [Hašková, Křížová, Dudová 2015].

Vzdělanostní rozdíly v rozsahu a využívání předškolní péče

Jaký je vztah mezi využíváním předškolní péče a statutem rodičů? Teoreticky se vzdělání, příjmy a kulturní kapitál promítají do preferencí týkajících se předškolního vzdělávání i do možností jejich naplnění, neboť rozšiřují okruh dostupných informací, okruh možných typů zařízení (včetně soukromých), rozšiřují paletu způsobů vyjednávání o přijetí (sponzorské dary, podobný komunikační mód). Zároveň přijetí dítěte do mateřské školy znamená rozšíření možností pro participaci (zejména žen) na trhu práce. Volby týkající se zaměstnání a předškolní

¹³ Vlastní výpočty na datech *Životní a pracovní dráhy* [CVVM 2010].

Graf 4. Využívání předškolní péče podle vzdělání a partnerské situace matek dětí ve věku 3–5 let (EU-SILC 2013)

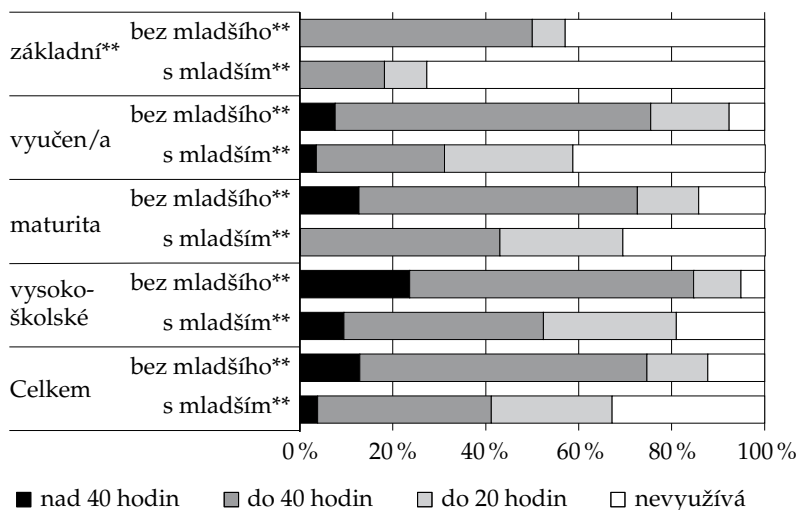
Zdroj: EU-SILC 2013.

Poznámka: Domácnosti s dítětem 3–5 let, N = 909, ** rozdíly signifikantní na hladině 0,01 (chí-kvadrát).

péče jsou spojenými nádobami a lze mezi nimi tedy předpokládat sebesilující kruhový vztah.

Zahraniční šetření uvádějí, že docházka dítěte do institucionální péče je výrazně závislá na sociálním statusu rodiny (z toho pak také vyplývá snaha sociálních politik o podporu docházky dětí z rodin s nižším statusem, které mají menší šanci profitovat z předškolního vzdělání) [Jensen, Iannone 2015]. Podle výzkumu Bainbridge et al. [2005] je vazba mezi příjmem rodiny a zapojením dětí ve věku tří a čtyř let do vzdělávání nejvýraznější, srovnáme-li dvě nejvýše a nejnižší postavené kategorie rodičů, a zůstává silná, i když jsou kontrolovány proměnné, jako je rasa/etnicita, zaměstnanost matek, rodinná struktura a vzdělání. Pro vzdělání v jejich výzkumu platí, že čím nižší je vzdělání matky, tím nižší je zapojení dětí do formální péče a vzdělávání. Děti matek s vysokoškolským vzděláním byly dvakrát tak často zapojeny do předškolního vzdělání ve srovnání s matkami s nižším vzděláním [ibid.].

Pro empirické ověření tohoto vztahu v rámci České republiky máme k dispozici údaje o vzdělanostní úrovni a příjmové situaci domácnosti. Analýzy však pozitivní vztah mezi výší vzdělání rodičů a využíváním předškolní péče nepodporují. Srovnání ukazuje pouze nižší využívání mateřských škol rodinami, kde je matka se základním vzděláním, u ostatních vzdělanostních skupin je využívání srovnatelné. Jelikož podíl mimomanželské plodnosti je vzdělanostně silně strukturován, kontrolujeme výsledky také podle partnerské situace domácností, jak

Graf 5. Využívání předškolní péče podle vzdělání matek dětí ve věku 3–5 let a podle přítomnosti mladšího sourozence v domácnosti (EU-SILC 2013)

Zdroj: EU-SILC 2013.

Poznámka: Domácnosti s dítětem 3–5 let, N = 909, ** rozdíly signifikantní na hladině 0,01 (chí-kvadrát).

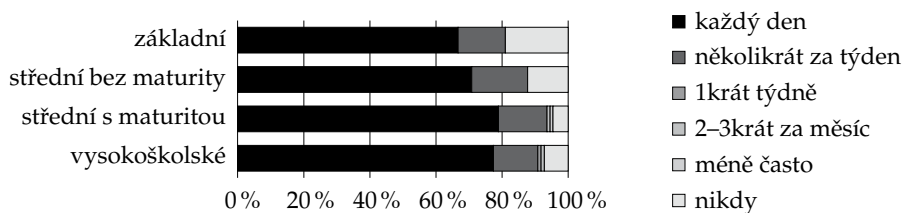
ukazuje Graf 4. Ukazuje se však, že tato skutečnost využívání předškolní péče neovlivňuje. Využívání předškolní péče je tedy srovnatelné v domácnostech různé partnerské situace.

V předchozích analýzách se ukázalo, že využívání předškolní péče je ovlivněno přítomností mladšího sourozence v domácnosti, která snižuje pravděpodobnost využívání nějaké formy péče o staršího sourozence. Míra vlivu mladšího sourozence na využívání předškolní péče je také závislá na vzdělání matek. Z výsledků šetření EU-SILC 2013 plyne, že s rostoucím vzděláním matek je vliv přítomnosti mladšího sourozence stále nižší, jak je patrné z Grafu 5. To znamená, že matky s vyšším vzděláním ve srovnání s matkami s nižším vzděláním pravděpodobněji využívají předškolní péči i tehdy, je-li v rodině přítomen mladší sourozenec.

Srovnáme-li výsledky s panelovým šetřením CHPS (viz Graf 6), i zde je patrná pouze mírná odlišnost u dětí rodičů se základním vzděláním, ostatní vzdělanostní skupiny se nijak významně a systematicky neliší ve využívání a rozsahu předškolní péče.¹⁴

¹⁴ V domácnostech se ženami základního vzdělání se vyskytuje v průměru více dětí různého věku, proto je pravděpodobné, že nižší využívání školek souvisí s nutností péče o mladší děti.

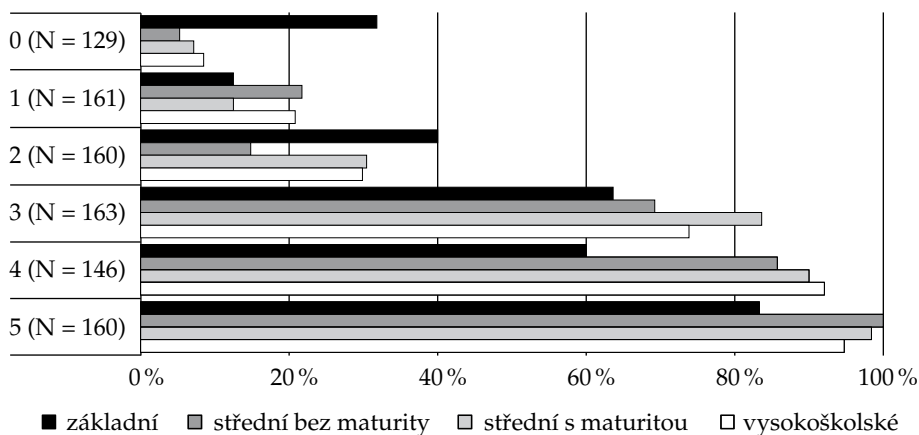
Graf 6. Využívání předškolní péče podle vzdělání matek dětí ve věku 3–5 let (CHPS 2015)

Zdroj: CHPS 2015.

Poznámka: Děti 3–5 let, N = 471 (dětí), rozdíly v kategoriích nejsou signifikantní.

Graf 7. Využívání předškolní péče podle vzdělání matek a věku dětí (CHPS 2015)

Zdroj: CHPS 2015.

Poznámka: Děti 0–5 let, N = 919 (dětí), rozdíly v kategoriích nejsou signifikantní.

Lze říci, že vzdělání matek ovlivňuje to, v jakém věku začínají jejich děti chodit do mateřských školek? Podle dat z šetření CHPS, prezentovaných v Grafu 7, tomu tak není. Mezi vzdělanostními skupinami nenalézáme systematické, lineárně odstupňované rozdíly, které by mohly zakládat úvahy o vlivu vzdělání. Lze předpokládat, že matky s nižším vzděláním jsou motivovány ke vstupu na pracovní trh finanční situací a matky s vyšším vzděláním se častěji setkávají s nutností minimalizovat dobu mimo zaměstnání z ostatních důvodů, jako je udržení odbornosti, kontinuita v kariéře atd. Pravděpodobně proto se matky s různým vzděláním chovají ve vztahu k využívání předškolní péče podobně a jejich strategie jsou z velké míry určovány institucionálním nastavením předškolní péče, jak

uvidíme také dále v části týkající se preferencí rodičů. Pakliže máme hledat diferenciaci související se vzděláním matek, bude se projevovat spíše v oblasti druhu a kvality péče než v rozsahu jejího využívání. Diferenciace se také může projevit spíše v nižších věkových kategoriích umisťovaných dětí – podle brněnské studie z roku 2005 využívají v české společnosti jslí lidé s nadprůměrnými příjmy [Gelnarová, Plasová 2005 cit. in Dudová, Hašková 2011].

Souvislost využívání předškolní péče a finanční situace domácností

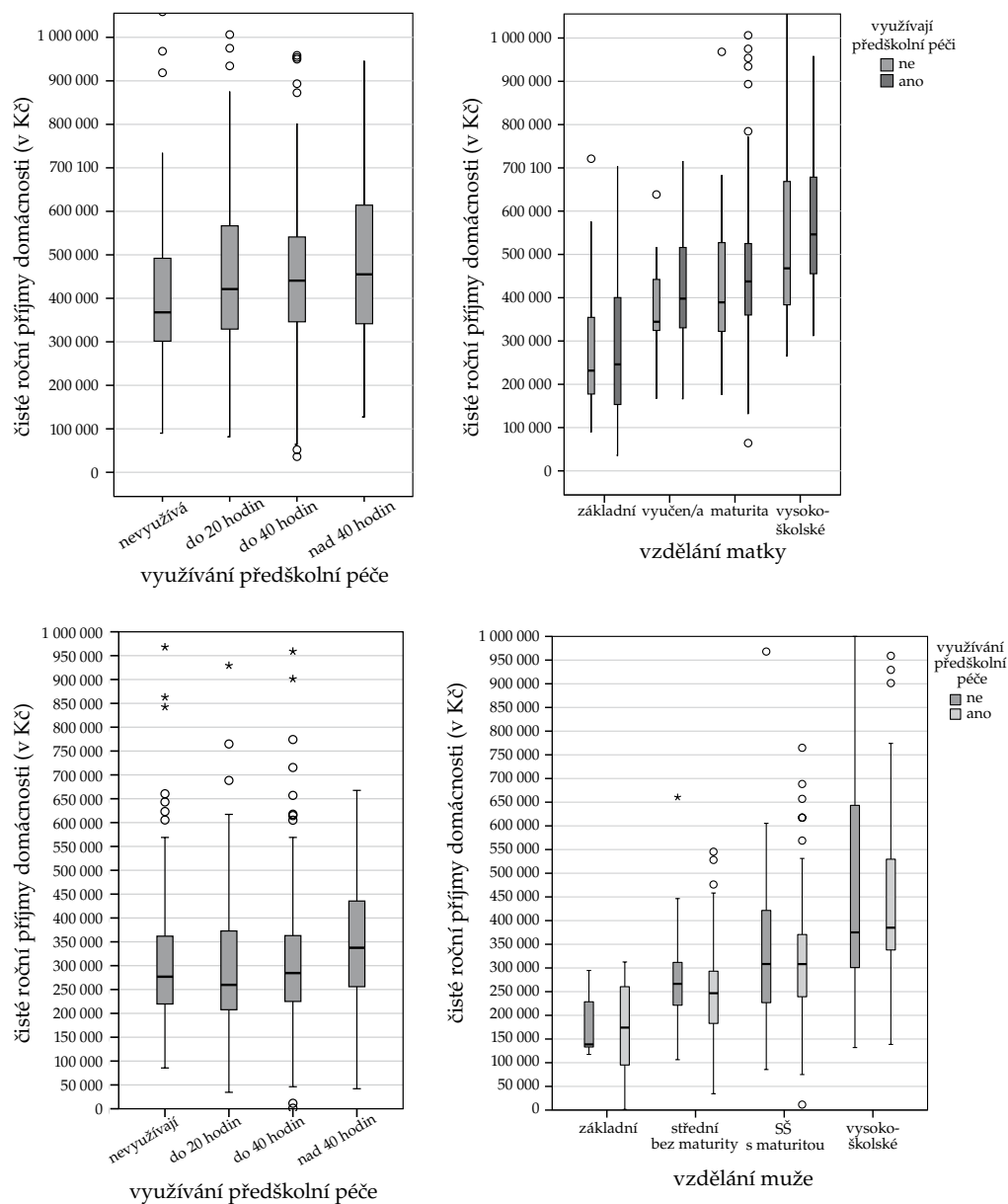
Fakt, že předškolní péče je provázaná s participací na trhu práce a potažmo příjmy domácností, je zřejmý. Když porovnáme příjmovou situaci domácností s dětmi věku 3–5 let podle využívání předškolní péče, mají domácnosti využívající předškolní péči medián ročních příjmů přibližně o 80 tisíc vyšší (příjmy za rok 2012). Toto srovnání ukazuje Graf 8. Jak je patrné, v rámci jednotlivých vzdělanostních skupin se však finanční rozdíl podstatně liší. V kategorii základní vzdělání je rozdíl v mediánech příjmů podle využívání předškolní péče jen minimální, s vyšším vzděláním rozdíl v příjmech roste. Nalezené rozdíly ve finanční situaci však mohou vypovídat o dvou odlišných kauzálních vztazích. Na jednu stranu může docházka dítěte do mateřské školy zlepšovat potenciál výdělku v rodině, na druhou stranu může být samotné využívání předškolní péče závislé na finanční situaci rodiny. Naše výsledky poskytují argumenty spíše pro první vysvětlení. Jednak jsme již výše zjistili, že vzdělanostní úroveň rodičů využívání předškolní péče nijak významně neovlivňuje, a zároveň pozitivní vzdělanostní gradient příjmových rozdílů poukazuje spíše na fakt, že čím kvalifikovanější žena zůstává mimo trh práce, tím vyšší finanční ztráty domácnost zaznamenává. Dále jsme porovnávali pouze příjmy mužů (v domácnostech s partnerstvím), abychom odfiltrovali vliv předškolního vzdělávání na možnost výdělku žen. V tomto srovnání jsou rozdíly zanedbatelné, což je další argument pro závěr, že využívání předškolní péče ovlivňuje finanční situaci rodiny, a ne naopak.

Zároveň je třeba říci, že státem poskytovaná předškolní péče je v České republice finančně dostupná naprosté většině rodin, a tak ekonomická situace domácnosti vstupuje do hry spíše při rozhodování o soukromých poskytovatelích péče.

V datech EU-SILC, jak vidíme v Grafu 9, je zřejmé, že subjektivní hodnocení toho, jak domácnost vycházela s příjmy, s využíváním předškolní péče souvisí výrazněji. Domácnosti s dětmi ve věku 3–5 let, které předškolní péči nevyužívají, zmiňují častěji finanční obtíže. Když odpovědi třídíme podle vzdělání žen, subjektivní finanční obtíže se častěji vyskytují tam, kde rodiny nevyužívají předškolní vzdělávání. Výsledky jsou signifikantní pouze u kategorie vysokoškolaček.

Domácnosti vysokoškolsky vzdělaných žen, které jinak s příjmy vychází relativně nejlépe, výrazně častěji zmiňují subjektivní obtíže, pokud nevyužívají předškolní péči.

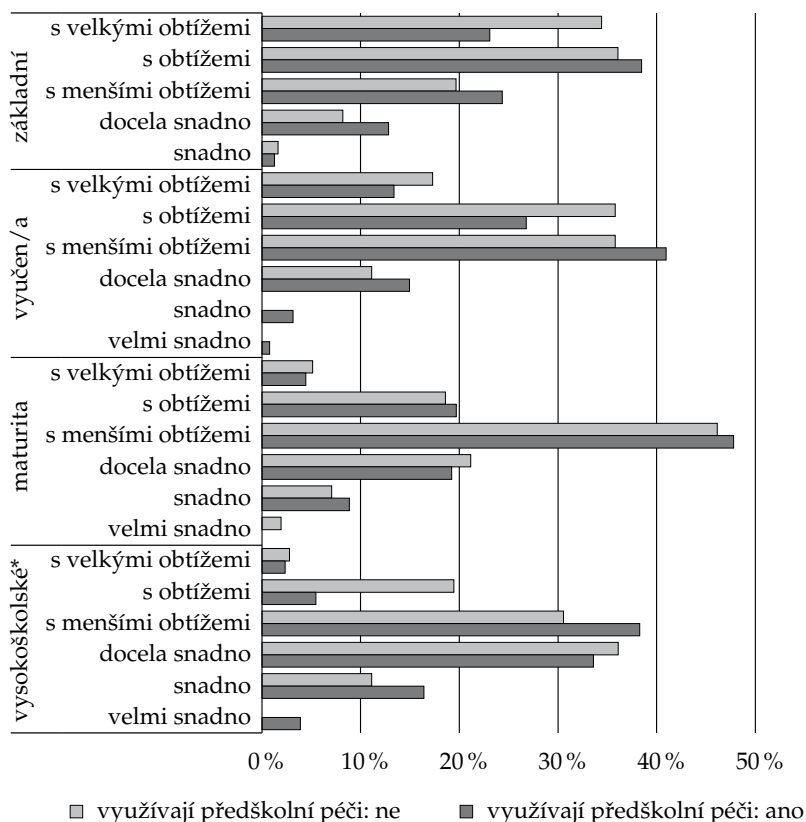
Graf 8. Příjmová rozložení domácností s dětmi 3–5 let (EU-SILC 2013): srovnání celkových příjmů domácnosti a příjmů mužů v domácnostech s partnerstvím

Zdroj: EU-SILC 2013.

Poznámka: Domácnosti s dítětem 3–5 let, N = 909

Graf 9. Využívání předškolní péče a subjektivní finanční situace domácnosti – otázka, jak domácnost vychází s příjmy, srovnání podle vzdělání matky

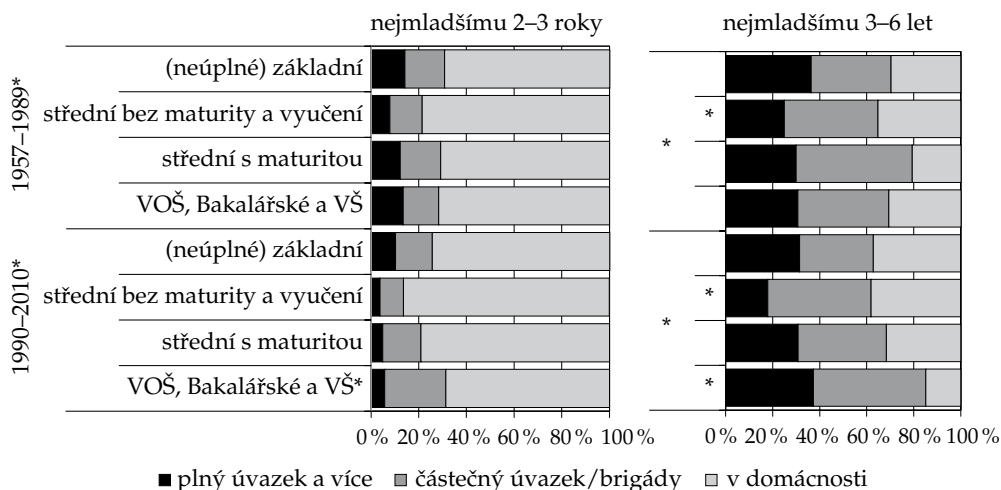
Zdroj: EU-SILC 2013.

Poznámka: Domácnosti s dítětem 3–5 let, N = 909, * rozdíly signifikantní na hladině 0,05 (chí-kvadrát).

Preference rodičů týkající se předškolní péče

Zatím jsme analyzovali data o využívání předškolní péče. Do jaké míry však popisované jednání odráží preference různých vzdělanostních skupin rodičů? Na tuto otázku můžeme hledat odpověď prostřednictvím analýzy preferovaných ideálních pracovních režimů, na něž byly dotazovány české ženy i muži s dětmi v rámci šetření *Životní a pracovní dráhy* v roce 2010. Pro naši analýzu použijeme pouze odpovědi žen.¹⁵ Otázka v dotazníku zněla: *Zamyslete se prosím nyní nad*

¹⁵ Kromě filtrace odpovědí podle pohlaví a rodičovství (pouze ti, kteří mají/měli dítě) také

Graf 10. Ideální pracovní režim podle věku nejmladšího dítěte, období narození prvního dítěte a vzdělání žen

Zdroj: Životní a pracovní dráhy 2010.

Poznámka: Ženy s dětmi, N = 1 029, ** rozdíly signifikantní na hladině 0,01 (chí-kvadrát), * rozdíly signifikantní na hladině 0,05 (chí-kvadrát).

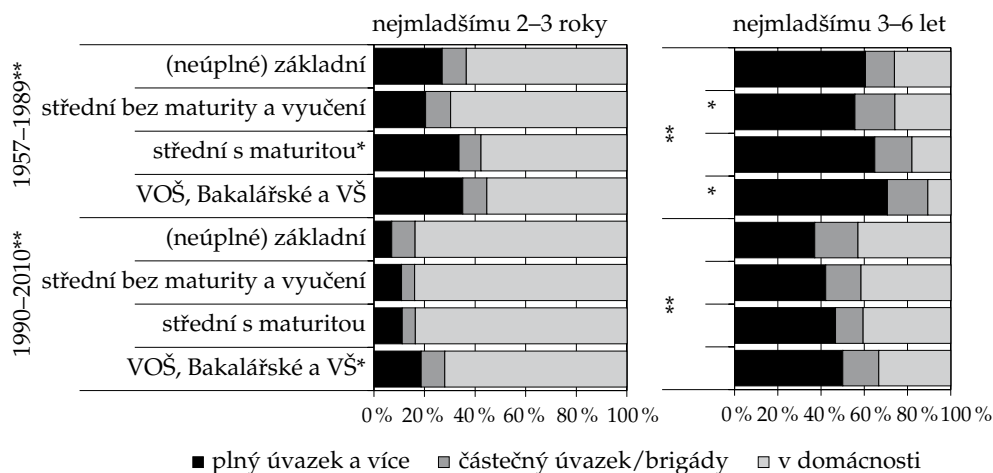
tím, jaký pracovní režim by byl pro Vás a Vaši rodinu ideální v následujících obdobích... a) Když byly Vašemu nejmladšímu dítěti 2–3 roky? b) Když bylo Vašemu nejmladšímu dítěti více než 3 roky, ale maximálně 6 let.¹⁶ Výsledky této analýzy jsou představeny v Grafu 10.

Ukazuje se, že v mladším věku dítěte dotázané převážně preferují zůstat doma (přibližně 80 % dotázaných). Srovnáme-li výsledky podle kohorty rodiček,¹⁷ jsou to spíše mladší respondentky, které chtějí s dětmi zůstat doma častěji, než

využíváme pouze otázku týkající se výhradně pracovního režimu žen, neboť kombinace péče a zaměstnání se v drtivé většině stále týká právě jich. Setrvat s dítětem v domácnosti preferovaly 3,2 % mužů, když je nejmladšímu potomkovi 2–3 roky, a 2,3 % ve věku nejmladšího dítěte 3–6 let. Takto drobný soubor nemá smysl statisticky analyzovat, a tak situace mužů v domácnosti zůstává spíše námětem pro kvalitativní studie, nebo ji lze zachytit v rozsáhlejších šetřeních.

¹⁶ Filtrační položka pro tuto otázku zněla: Máte nějaké vlastní děti anebo nevlastní děti, se kterými jste žil alespoň 1 rok ve společné domácnosti?

¹⁷ Jelikož retrospektivní dotazování se týkalo všech respondentů, využíváme data i od starších respondentek, všechny analýzy jsou tříděny podle roku narození prvního dítěte (tedy indikátor období počátku rodičovství). Pro snazší orientaci a také při kontrole výsledků jsme se rozhodli použít pouze dvě kohorty – ženy, které měly dítě před rokem 1990, a ženy, které měly dítě v roce 1990 a po něm.

Graf 11. Pracovní režim podle věku nejmladšího dítěte, období narození prvního dítěte a vzdělání žen

Zdroj: Životní a pracovní dráhy 2010.

Poznámka: Ženy s dětmi, N = 1 015 ** rozdíly signifikantní na hladině 0,01 (chí-kvadrát) * rozdíly signifikantní na hladině 0,05 (chí-kvadrát).

respondentky starší. Vzdělání se do preferencí promítá výrazněji, než jsme viděli v datech o reálném využívání předškolní péče. Zejména v mladší věkové skupině, které se problém sladování práce a rodiny aktuálně týká, vidíme podstatné rozdíly: zatímco vyučené ženy preferují v 86 % zůstat s dítětem ve věku 2–3 roky doma, u vysokoškolaček je to mírná nadpoloviční většina a naopak 31 % z nich preferuje v tomto věku dítěte práci na částečný úvazek. Z lineárního uspořádání rozdílů se vymykají ženy se základním vzděláním (a tento vzorec vidíme napříč mnoha srovnáními) – jejich preference placené práce jsou vyšší než u vyučených a s relativně vyšší proporcí plných úvazků.

Podobné jsou rozdíly preferencí v situaci s dítětem ve věku 3–6 let. V mladší kohortě (rodičky od roku 1990) jsou to zejména vysokoškolačky, které výrazně častěji preferují plný nebo částečný úvazek. Zůstat v domácnosti je ideální jen pro 15 % dotázaných vysokoškolaček. Naopak mezi vyučenými ženami 38 % preferuje setrvání v domácnosti i po třetím roce věku dítěte.

Totéž šetření také ukazuje, jaké byly skutečné pracovní režimy u těch žen, které již danou situaci zažily, jak vidíme v Grafu 11. Zde jsou již vzdělanostní rozdíly nižší, nicméně stále je patrný trend vyšší zaměstnanosti vysokoškolsky vzdělaných žen zřetelný, a to zejména v situaci s dítětem ve věku 3–6 let. Celkové podíly zaměstnaných napovídají, že reálná situace u většiny žen v nejmladší věkové kategorii znamenala nižší zapojení na trh práce, než by odpovídalo pre-

Tabulka 1. Srovnání preferovaného a reálného pracovního režimu v situaci, kdy dítěti byly 2–3 roky (v %)

	soulad – doma	soulad – v práci	nechtěně doma	nechtěně v práci	(celkem soulad)	(celkem nesoulad)
1957–1989						
(neúplné) základní	55,5	23,5	7,6	13,4	79,0	21,0
střední bez matu- rity a vyučení	59,1*	12,3*	9,3	19,3	71,4	28,6
střední s maturitou	48,3*	20,5	8,5	22,6	68,8	31,1
VOŠ, bakalářské a VŠ	51,4	24,3	4,1	20,3	75,7	24,4
1990–2010						
(neúplné) základní	66,7	10,3	15,4	7,7	77,0	23,1
střední bez matu- rity a vyučení	76,9*	6,8	6,8*	9,4	83,7	16,2
střední s maturitou	71,8	9,5	11,4	7,3	81,3	18,7
VOŠ, bakalářské a VŠ	56,5*	17,4*	14,5	11,6	73,9	26,1

Zdroj: Životní a pracovní dráhy 2010.

Poznámka: Ženy s dětmi, N = 900, řádková procenta, * odchylka od H0 signifikantní na hladině 0,05 (adj. resid).

ferencím. Naopak ve starších věkových skupinách žen bylo zapojení na trh práce vyšší, než jsou (v současnosti, retrospektivně vyjadřované) preference těchto žen.

V předchozích odstavcích jsme shrnuli preferované a reálné pracovní režimy v agregované podobě – zjišťovali jsme, jak se jejich rozložení liší podle vzdělání a věku dotazovaných žen. Za touto strukturou však může být skryta různorodá kombinace preferovaných a reálných pracovních režimů. V následující analýze, prezentované v Tabulce 1, budeme sledovat konkrétní rozdíly mezi preference-mi a realitou v individuálních datech. Pro každou dotazovanou ženu, která má s danou situací zkušenost, jsme porovnali její odpovědi v obou otázkách a vytvořili novou proměnnou, která popisuje čtyři varianty, jež mohou nastat: soulad doma; soulad v práci; nechtěně v práci; nechtěně doma. Vztah mezi vzděláním žen v mladší kohortě a souladem preferencí s realitou se liší podle věku dítěte. Zatímco do tří let věku dítěte vzdělání zvyšuje podíl nepreferovaného setrvá-ní v domácnosti, ve věku dítěte nad tři roky se vzdělanějším ženám lépe daří naplňovat své preference. Ve starší kohortě žen je situace odlišná – pokud jsou preference s realitou v nesouladu, převládá spíše nechtěná práce, u mladších žen

Tabulka 2. Srovnání preferovaného a reálného pracovního režimu v situaci, kdy dítěti bylo 3–6 let (v %)

	soulad – doma	soulad – v práci	nechtěně doma	nechtěně v práci	(celkem soulad)	(celkem nesoulad)
1957–1989						
(neúplné) základní	13,9	59,1	12,2	14,8	73,0	27,0
střední bez maturity a vyučení	15,5*	55,4*	8,8	20,3	70,9	29,1
střední s maturitou	8,7	70,9*	8,7	11,7*	79,6	20,4
VOŠ, bakalářské a VŠ	4,0*	62,7	6,7	26,7*	66,7	33,4
1990–2010						
(neúplné) základní	24,2	39,4	21,2	15,2	63,6	36,4
střední bez maturity a vyučení	24,9	47,2	15,7	12,2	72,1	27,9
střední s maturitou	21,7	51,6	17,4	9,2	73,3	26,6
VOŠ, bakalářské a VŠ	15,1	66,0*	17,0	1,9*	81,1	18,9

Zdroj: *Životní a pracovní dráhy 2010*.

Poznámka: Ženy s dětmi, N = 889, řádková procenta, * odchylka od H0 signifikantní na hladině 0,05 (adj. resid).

naopak převládá nechtěné setrvání v domácnosti. Tyto rozdíly jsou dány hlavně odlišnou mírou pracovní participace v různých generacích spíše než odlišností preferencí.¹⁸

Totéž srovnání preferovaného a reálného pracovního režimu ve věku dítěte od tří do šesti let ukazuje celkově mírně vyšší míru nesouladu – viz Tabulka 2. Zatímco v mladším věku dítěte sdílí většina dotázaných ideál domácí mateřské péče, v předškolním věku je již větší prostor pro rozmanité pracovní a pečovatelské orientace. V této situaci se daří lépe naplňovat své pracovní preference vysokoškolsky vzdělaným ženám, přesto i zde by necelá pětina dotázaných spadala do kategorie „nechtěně doma“.

Na závěr zkoumání preferencí dáme naše zjištění ohledně pracovních režimů do souvislosti s využíváním předškolní péče. Provázanost pracovních prefe-

¹⁸ Ačkoliv mladší generace preferují o něco častěji setrvání v domácnosti, jejich reálná pracovní participace v daných situacích je výrazně nižší než u starších žen.

Tabulka 3. Využívání předškolní péče podle souladu ideálního a reálného pracovního režimu

	do 3 let		3–6 let	
	soulad – v práci	nechtěně v práci	soulad – v práci	nechtěně v práci
dítě chodilo do jeslí, MŠ nebo jiného zařízení péče	61,2	60,0	83,6	76,8
střídali se s manželem, partnerem, otcem dítěte	16,4	9,1	5,3	8,4
dítě hlídali prarodiče, jiní příbuzní	20,6	26,1	10,4	14,8
využívali paní na hlídání nebo pečovatelku	0,6	2,4	0,3	
střídali se v péči, hlídání s jinými rodiči	0,6	1,8		
on pracoval doma	0,6	0,6	0,5	
	100,0	100,0	100,0	100,0

Zdroj: Životní a pracovní dráhy 2010.

Poznámka: Ženy s dětmi, N = 804, rozdíly mezi kategoriemi soulad/nesoulad nejsou signifikantní.

rencí s využíváním předškolní péče je slabší v raném věku dítěte. Je zřejmé, že pokud rodiny preferují placenou práci, jdou v této situaci proti struktuře institucionalizované péče i společenských očekávání. V následující tabulce (Tabulka 3) jsou shrnuty odpovědi na otázku, jak byla zajištěna péče o dítě, když jeho matka pracovala (v období do tří let a do šesti let věku dítěte). Pokud ženy v mladším věku dítěte pracovaly, bylo 40 % z nich odkázáno k náhradním variantám péče – preferovaný model v tomto nehraje roli.

Závěr

Představená analýza je příspěvkem k debatě o sociální stratifikaci vzdělávání v České republice – konkrétně v oblasti předškolního vzdělávání. Zajímalo nás, a to v kontextu diskusí o nedostupnosti předškolní péče v České republice, jak rodiny s různými charakteristikami využívají či nevyužívají předškolní péči a zda můžeme v českém kontextu hovořit o zvýhodnění či znevýhodnění na základě statusu rodičů. Proto jsme nejprve zkoumali, zda se liší využívání předškolní péče podle vzdělání rodičů a příjmové situace domácnosti a dále jsme tyto výsledky srovnávali s daty o pracovních preferencích různě vzdělaných žen v období předškolního věku dítěte.

Využívání předškolních zařízení českými domácnostmi má dle očekávání poměrně jednotnou podobu: zatímco do tří let věku dítěte je docházka málo častá, po třetím roce věku převládá naopak každodenní a celodenní docházka, které se ve věku pěti let účastní již 94 % dětí. Jiné alternativy k předškolním institucím, jako je péče chůvy či babičky, volí čeští rodiče minimálně. Nabídka předškolních institucí či jiných možností zajistit péči o předškolní děti, stejně jako nabídka pracovního trhu v oblasti částečných pracovních úvazků a systém pobírání rodičovského příspěvku příliš flexibility v tomto ohledu rodičům nezajišťuje. V českých datech se také neukázala výrazná stratifikace využívání předškolní péče podle vzdělání rodičů, diferenciací se tedy pravděpodobně bude odehrávat spíše v oblasti její kvality [viz například Kampichler, Dvořáčková, Jarkovská (v tisku)] a také v období mladšího věku dítěte (do tří let).

Ačkoliv rozdíly v zapojení do předškolního vzdělávání u různě vzdělaných rodičů jsou zanedbatelné, při třídění podle příjmu domácností nalézáme podstatné odlišnosti. Souvislost mezi docházkou dítěte do předškolního zařízení a příjmovou situací rodiny se stává výraznější s rostoucím vzděláním rodičů. Vzhledem k malým rozdílům ve využívání péče u rodičů s různým vzděláním a vzhledem k nízkým nákladům na předškolní vzdělávání v České republice lze tyto výsledky interpretovat tak, že využívání předškolní péče zlepšuje příjmové možnosti rodiny, a to tím výrazněji, čím vyšší mají rodiče vzdělání. Využívání předškolní péče tedy – zejména u kvalifikovaných žen – výrazně brání finančním ztrátám domácnosti souvisejícím s jejich setrváním mimo trh práce. Výdělky partnerů se v souvislosti s využíváním předškolní péče významně neliší. Je tedy patrné, že dostupnost institucionální péče významně strukturuje příjmové možnosti domácností, spíše než že by tomu bylo naopak.

Využívání předškolní péče nemá vliv jen na objektivní úroveň příjmů, ale také na subjektivní hodnocení příjmové situace domácností, tedy na pocíťované finanční obtíže. Domácnosti vysokoškolaček s dětmi ve věku 3–5 let, které předškolní péče nevyužívají, zmiňují finanční obtíže častěji než domácnosti vysokoškolaček, které předškolní péči využívají.

Rozdíly mezi rodinami jsou patrné také v tom, jak jsou různě vzdělané ženy schopné naplňovat své preference týkající se sladování práce a rodiny. Rozdíl vyjádřených preferencí jsme pozorovali zejména u kohorty žen, jichž se toto téma aktuálně týká. Většina vyučených žen preferuje zůstat s dítětem ve věku 2–3 let doma, u vysokoškolaček je toto číslo výrazně nižší a 31 % z nich preferuje v tomto věku dítěte práci na částečný úvazek. Podobné jsou rozdíly preferencí v situaci s dítětem ve věku 3–6 let – 15 % vysokoškolaček by preferovalo setrvat v tomto věku dítěte v domácnosti, u vyučených tuto volbu preferuje téměř 40 % žen. Při porovnání preferovaného a reálného pracovního režimu tedy vidíme, že jsou to vysokoškolsky vzdělané ženy, kdo využívá institucionální péče o děti méně, než by chtěly, a dochází tak u nich k častějšímu setrvání v domácnosti s dítětem v předškolním věku, než preferují. Ve věku dětí 3–6 let se jim daří naplňovat své preference lépe, přesto i zde je pětina žen, které v tomto období zůstávají mimo trh práce navzdory své preferenci.

Provázanost pracovních preferencí s využíváním předškolní péče je slabší v raném věku dítěte. Je zřejmé, že pokud rodiny preferují placenou práci, jdou v této situaci proti struktuře institucionalizované péče i společenských očekávání. Pokud ženy v mladším věku dítěte pracovaly, bylo 40 % z nich odkázáno k náhradním variantám péče. Otázkou však je, do jaké míry deklarované preference odrážejí nastavení sociálních politik. Nejvyšší flexibilitu v čerpání rodičovského příspěvku systém tzv. „vícerychlostní“ rodičovské dovolené v roce 2017 nabízí vyšším příjmovým kategoriím, proto v kombinaci se ztrátou příspěvku při využívání předškolní péče motivuje nízkopříjmové domácnosti spíše k delšímu setrvání matky (přesněji jednoho rodiče) mimo trh práce.

Zvažujeme-li tedy charakteristiky rodin jako indikátor přístupu k předškolnímu vzdělávání, dá se říci, že v České republice se v této oblasti neprojevuje výrazná stratifikace – minimálně pro děti od tří let věku – a z přínosů předškolního vzdělávání tak má možnost profitovat drtivá většina českých dětí. Co naopak stratifikováno je, je míra, v níž nabídka institucionální péče o předškolní děti odráží poptávku rodičů, a také dopad využívání předškolního vzdělávání na objektivní i subjektivní finanční situaci rodiny. Z dat je zřejmé, že vyšší vzdělání žen a vyšší životní úroveň domácností, v nichž žijí, jsou spojeny s častější preferencí zapojení na trh práce, a tudíž s větší poptávkou po institucionálních zařízeních, a to i pro děti mladší tří let, a potažmo také s poptávkou po takových typech pracovních úvazků, které jsou rodinnému životu nakloněny. Byly to především ženy-vysokoškolačky, které setrvaly během péče o předškolní dítě v domácnosti, přestože preferovaly práci na částečný úvazek.

Jsou to tedy především ženy-vysokoškolačky, které v České republice poptávají rozsáhlejší nabídku institucionální péče, jakkoli je v odborných debatách zdůrazňován zájem rodin s nižším vzděláním a statusem na brzkém návratu žen na pracovní trh [Vincent, Ball 2006; Jensen, Iannone 2015]. Dá se tedy říci, že nižší využívání institucionální péče ženami s nižším vzděláním odpovídá častěji jejich preferencím (pravděpodobně korigovaným možnostmi, které jsou respondenkami a respondenty v rámci odpovídání na dotazníkové otázky vnímány jako reálné). Roli zde jistě hrají náklady ztracených příležitostí, které jsou pro ženy s nižším vzděláním vzhledem k poměru jejich hypotetického výdělku a nákladům vynaloženým na předškolní docházku dítěte a například dojíždění do práce v případě setrvání v domácnosti nižší než u žen-vysokoškolaček.

Výzkumnou pozornost by tedy v oblasti stratifikace předškolního vzdělávání bylo záhodno zaměřit především na rozdíly v kvalitě tohoto vzdělávání, dále na nízké procento dětí, které na tomto vzdělávání neparticipují (ani ve věku 5+), případně na strukturu motivací rodičů pro setrvání v domácnosti / účast na pracovním trhu a na vliv nastavení sociální politiky na možnost naplňování těchto preferencí.

LENKA SLEPIČKOVÁ je socioložka, pracuje v Institutu výzkumu inkluzivního vzdělávání a v Institutu sociálního zdraví na Univerzitě Palackého v Olomouci. Kromě inkluze a nerovností ve vzdělávání se věnuje také tématům z oblasti sociologie medicíny. Vyučuje předměty zaměřené na metodologii sociálních věd.

PETR FUČÍK se věnuje tématům sociologie rodiny a stratifikace. Jeho hlavním odborným zaměřením je nestabilita partnerských vztahů, rozvodovost a její vztah k sociální reprodukci. Je autorem knihy *Rozvod a změny reprodukčních strategií* (Brno: Masarykova univerzita, 2013), spoluautorem knih *Rodičovské dráhy* (spolu s B. E. Chromkovou Maneou, Brno: Masarykova univerzita, 2013), *Návrat k sociálnímu původu* (spolu s T. Katrňákem, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2011), *Na prahu dospělosti* (spolu s T. Katrňákem et al., Praha: Dokořán, 2011).

Literatura

- Adams, G., M. Rohacek. 2002. „More than a Work Support?: Issues around Integrating Child Development Goals into the Child Care Subsidy System.“ *Early Childhood Research Quarterly* 17 (4): 418–440, [https://doi.org/10.1016/S0885-2006\(02\)00184-9](https://doi.org/10.1016/S0885-2006(02)00184-9).
- Bainbridge, J., M. K. Meyers, S. Tanaka, J. Waldfogel. 2005. „Who Gets an Early Education? Family Income and the Enrollment of Three-to Five-year-olds from 1968 to 2000.“ *Social Science Quarterly* 86 (3): 724–745, <https://doi.org/10.1111/j.0038-4941.2005.00326.x>.
- Boyd, J., W. S. Barnett, E. Bodrova, D. J. Leong, D. Gomby. 2005. *Promoting Children's Social and Emotional Development through Preschool Education*. New Brunswick, NJ: Rutgers.
- CVVM. 2010. *Životní a pracovní dráhy* [online]. CVVM [cit. 6. 10. 2016]. Dostupné z: <http://nesstar.soc.cas.cz/webview/index/en/nesstar/-SDA.c.nesstar/-esky.d.1/Popula-n-v-zkumy.d.24/-ivotn-a-pracovn-dr-hy/fStudy/CSDA00047>.
- Česká školní inspekce. 2014. *Rovný přístup ke vzdělávání v České republice. Situace a doporučení* [online]. Česká školní inspekce [cit. 6. 1. 2017]. Dostupné z: <http://www.csicr.cz/getattachment/b8f234a3-1872-47fd-a3ed-6046e09b1445/Rovny-pristup-ke-vzdelavani-v-CR-situace-a-dop?maxSideSize=2000&width=500&height=800>.
- Dudová, R., H. Hašková. 2011. „Nastavení sociálních politik, odborný diskurs a ‚správná‘ péče o děti. Srovnání České republiky a Francie.“ *Fórum sociální politiky* 5 (5): 8–15.
- Entwisle, D. R., K. L. Alexander 1993. „Entry into School: The Beginning School Transition and Educational Stratification in the United States.“ *Annual Review of Sociology* 19: 401–423, <https://doi.org/10.1146/annurev.so.19.080193.002153>.
- European Commission. 2017. *Special Eurobarometer 465. Report. Gender Equality 2017* [online]. European Commission [cit. 24. 11. 2017]. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/search/gender/surveyKy/2154>.
- Farran, D. C. 2002. „The Importance of Experience for the Human Brain: Why Intervention Is so Important in Risk Situations.“ *Children's Issues: Journal of the Children's Issues Centre* 6 (2): 7.
- Farran, D. C., K. G. Hoffer. 2014. „Evaluating the Quality of Early Childhood Education Programs.“ Pp. 426–437 in B. Spodek, O. N. Saracho (eds.). *Handbook of Research on the Education of Young Children*. Routledge.

- Formánková, L., I. Dobrotić. 2011. „Mothers or Institutions? How Women Work and Care in Slovenia and the Czech Republic.“ *Journal of Contemporary European Studies* 19 (3): 409–427, <https://doi.org/10.1080/14782804.2011.610610>.
- Gabal, I., K. Čada. 2010. „Romské děti v českém vzdělávacím systému.“ Pp. 109–129 in P. Matějů, J. Straková, A. Veselý (eds.). *Nerovnosti ve vzdělávání. Od měření k řešení*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Hamplová, D. 2014. „Hlídní vnučat českými prarodiči v mezinárodním srovnání.“ *Data a výzkum-SDA Info* 8 (1): 25–40, <https://doi.org/10.13060/23362391.2014.8.1.111>.
- Hašková, H. 2011. „Proměny časování a způsobu návratu matek do zaměstnání.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 12 (2): 40–52.
- Hašková, H., A. Krížová, R. Dudová 2015. *Ekonomické náklady mateřství*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Hašková, H., S. Saxonberg, J. Mudrák. 2012. *Péče o nejmenší: boření mýtů*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON) / Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Heckman, J. J. 2006. „Skill Formation and the Economics of Investing in Disadvantaged Children.“ *Science* 312 (5782): 1900–1902, <https://doi.org/10.1126/science.1128898>.
- Jensen, B., R. L. Iannone 2015. *CARE Curriculum Quality Analysis and Impact Review of European ECEC* [online]. Aarhus University [cit. 6. 1. 2017]. Dostupné z: http://ecec-care.org/fileadmin/careproject/Publications/reports/CARE_WP3_D3_4_Recommendations_regarding_quality_and_impact_monitoring_for_common_EU_policies.pdf.
- Kampichler, M. 2013. „Women’s Strategies for Reconciling Paid Work and Care Responsibilities for Pre-school Children in Brno.“ Pp. 113–136 in S. Saxonberg, M. Kampichler, M. Janoušková (eds.). *Mothers – Grandmothers – Daughters? Reconciling Labour Market Integration with Care Responsibilities in Brno*. Brno: Masarykova univerzita.
- Kampichler, M., J. Dvořáčková, Jarkovská L. v tisku. „Considering the Right Kindergarten: Parents’ Reasoning about Their ECEC Choices in the Context of the Diversification of ECEC Programs.“ *Sociální studia*.
- Kaščák, O., E. Betáková, 2014. „Vzdelávanie a školovanie v ranom veku v sociálne diferencovanej perspektíve matiek.“ *Sociológia-Slovak Sociological Review* 46 (1): 5–24.
- MŠMT 2014. *Strategie české vzdělávací politiky do roku 2020* [online]. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy [cit. 6. 1. 2017]. Dostupné z: http://www.vzdelavani2020.cz/images_obsah/dokumenty/strategie-2020_web.pdf.
- Mullis, I., M. O. Martin, Ch. A. Minnich, G. M. Stanco, A. Arora, V. A. S. Centurino, C. E. Castle. 2012. *TIMSS 2011 Encyclopedia: Education Policy and Curriculum in Mathematics and Science. Volume 1: AK*. Amsterdam: International Association for the Evaluation of Educational Achievement.
- OECD. 2012. *Rovnost a kvalita ve vzdělávání: Podpora znevýhodněných žáků a škol* [online]. Praha: ČSÍ [cit. 6. 1. 2017]. Dostupné z: <http://www.csicr.cz/cz/O-nas/Mezinarodni-setreni/Prekonavani-skolniho-neuspechu-v-CR/Rovnost-a-kvalita-ve-vzdelavani-podpora-znevychodne>.
- Rabušicová, M. 2015. „Puzzle předškolní výchovy a péče v Evropě: kde je Česká republika.“ Pp. 67–82 in D. Greger (ed.). *Srovnávací pedagogika: Proměny a výzvy*. Praha: Univerzita Karlova v Praze – Pedagogická fakulta.
- Robinson, K. H., C. J. Diaz. 2005. *Diversity and Difference in Early Childhood Education: Issues for Theory and Practice*. McGraw-Hill Education.
- Saxonberg, S., T. Sirovátka. 2006. „Failing Family Policy in Post-communist Central Europe.“ *Journal of Comparative Policy Analysis* 8 (2): 185–202, <https://doi.org/10.1080/13876980600682089>.

- Simonová, J. 2015. „Postoje rodičů k volbě základní školy.“ *Studia paedagogica* 20 (3): 69, <https://doi.org/10.5817/SP2015-3-5>.
- STEM/MARK. 2009. *Sociologický výzkum zaměřený na analýzu struktury postojů a očekávání veřejnosti k oblasti školství, výchovy a vzdělávání. Část 2. Postoje rodičů a žáků ke vzdělávání* [online]. STEM/MARK [cit. 1. 3. 2017]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/skolskareforma/postoje-a-nazory-verejnosti-skolstvi-a-vzdelavani>.
- Úřad vlády ČR. 2014. *Zpráva o stavu romské menšiny za rok 2012* [online]. Úřad vlády ČR [cit. 6. 1. 2017]. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/assets/ppov/zalezitosti-romske-komunity/dokumenty/Zprava-o-stavu-romske-mensiny-2014.pdf>.
- Vincent, C., S. J. Ball. 2006. *Childcare, Choice and Class Practices: Middle Class Parents and Their Children*. Routledge.
- Zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání a vyhláška č. 14/2005 Sb., ve znění pozdějších právních předpisů.
- Zákon č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách, ve znění pozdějších právních předpisů.
- Zákon č. 455/1991 Sb., o živnostenském podnikání, ve znění pozdějších právních předpisů.